

Н. І. Черниш

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Повернення народів його забутих чи й не знайомих досі наукових скарбів, робота, спрямована на відновлення цілісності української культури, - це нині те основне завдання, яке постає перед книгознавцями, істориками книги, видавцями. Позбувшись ідеологічних комплексів і кон'юнктурних заборон, дослідники прагнуть вивчити й осмислити насамперед маловідомі сторінки історії української книговидавничої справи. Безперечно, йдеться не про докорінне переписування їх, а про відновлення історичної справедливості, повернення до читачів тих видань, що десятиліттями зберігалися в спецсхових, були недосяжними навіть для спеціалістів. Серед них - фундаментальна науково-довідкова праця "Енциклопедія українознавства" (ЕУ), відома українським читачам здебільшого з гостро негативних рецензій в офіційній радянській пресі (див., зокрема [4]).

Створення ЕУ розпочалось у 1948 р., невдовзі після відновлення у Мюнхені діяльності Європейського центру Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. Перший том її з'явився у 1949р., а на початку 1952 р. було завершено випуск загальної частини ЕУ. Видавці зазначили причини, що спонукали їх до швидкого опрацювання енциклопедії: "Пора усвідомити те загрозливе явище, що опинилися ми на еміграції без рідної книжки. Рідна книжка має єднати нас з рідними землями, не дати їх забути, зберігати нас для народу і надихати бажанням працювати для нього". І головне: "Низку підручників мусить заступити нам одна книга, яка давала б суму найнеобхідніших знань про Україну" [2, т.1, с.5]. Однак дійсні завдання нового видання були значно ширшими: по-перше, ЕУ мусіла стати авторитетним довідником для українців, що живуть в діаспорі; по-друге, бути джерелом знань про Україну і український народ для всього світу; по-третє (і, на думку видавців, це політичне завдання - найважливіше), ЕУ повинна була подати правдиву інформацію про минуле і сучасне України для українців на рідних землях, протистояти фальсифікаціям у інших довідкових виданнях (тут йшлося насамперед про БСЭ, згодом - і про УРЕ).

Зрозуміло, що для виконання таких завдань необхідним виявився тип краєзнавчої енциклопедії, яка найповніше висвітлює питання, пов'язані з окремою частиною світу, країною, регіоном [6, с.240]. Редакція прагнула викласти в ЕУ перш за все суму тих знань, що цікавлять кожного українця і можуть прислужитися пропаганді українського імені за кордоном. Укладачі зазначали, що загальні відомості, пов'язані з історією, наукою, мистецтвом інших народів світу, зацікавлені читачі зможуть легко відшукати у виданих раніше універсальних енциклопедіях. Поява ЕУ повинна була стати справою національного престижу, доказом високого культурного й наукового рівня української нації, що також можливо було здійснити лише в обраному типі довідника.

Підкреслимо, що визначення типу енциклопедії має першочергове значення. Тут, як свідчить історія українських енциклопедій, існують два підходи. Перший - вибір краєзнавчої енциклопедії як такої, що найповніше відповідає завданням саме національного видання. Цю традицію було започатковано славнозвісною працею "Українский народ в его прошлом и настоящем", продовжено "Українською Загальною енциклопедією" та яскраво виявлено в ЕУ. Другий підхід характерний для радянських енциклопедій України. Він передбачає створення універсального (загального) довідника, який в алфавітному порядку викладає сукупність фактичних відомостей з усіх галузей знань та практичної діяльності, накопичених людством. В УРЕ, де майже дві третини обсягу відведено матеріалам загальносвітового та загальносоюзного значення (пропорція, усталена та рекомендована для республіканських енциклопедій), використовувались всі можливості з метою забезпечення повноти відомостей, пов'язаних з Україною, зокрема в статтях неукраїнознавчої тематики (див.[8]). Зрозуміло, укладачам УРЕ з певних причин доводилось це робити (згадаймо, як пильно стежили керівні органи за так званим "українським буржуазним націоналізмом"). Такі прийоми збагачували енциклопедію українським матеріалом, однак все ж не дозволяли в повному обсязі виявити саме національний характер довідника.

Оригінальною для українських енциклопедій є будова ЕУ. Безперечно, укладачі наслідували кращі європейські зразки, зокрема Британську енциклопедію [1]. ЕУ складається з двох, здавалось би, мало пов'язаних між собою частин. Перша з них (а це - три томи обсягом майже 1200 с.) у систематизованому вигляді подає низку наукових статей з усіх ділянок українознавства. Тут поряд із звичними, загальноприйнятими в енциклопедичній літературі розділами (наприклад, "Фізична географія і природа", "Людність", "Природне господарство", "Література" тощо) ми бачимо й цілком оригінальні ("Етнографія", "Церква", "Видавниц-

тво і преса", "Бібліотечна справа, архіви, музеї", "Військо" та ін.). Хоча укладачі енциклопедії спочатку й планували подати всі відомості в одному томі, створивши щось на зразок підручника з українознавства, та обсяг матеріалу, його цінність і необхідність для читачів спонукали до збільшення кількості томів. Друга - словникова частина (10 томів обсягом понад 4000 с., що подають майже 20 тис. статей) - у формі алфавітного енциклопедичного словника доповнює і поглиблює відомості, вміщені раніше. Основне місце тут посідають матеріали, присвячені українським історичним особам, церковним, громадським діячам, науковцям, митцям та літераторам, статті про міста й села України, промисловість, навчальні заклади, видавництва, відомості про українську еміграцію тощо. Фактично це самостійне енциклопедичне видання, що має завершений вигляд.

Враховуючи, що природничо-технічні науки, на відміну від суспільно-гуманітарних, не були "уражені" догматизмом та не зазнавали ідеологічного диктату, укладачі енциклопедії приділяли їм менше уваги. Насамперед висвітлювались питання історії, церкви, культури, української еміграції, статистичні дані щодо розвитку господарства та ін., які в умовах "застою" викладалися в радянських довідниках тенденційно. Автори також прагнули подати правдиві статті про тих діячів давнього і недавнього минулого України, імена яких замовчувались. В ЕУ читач знайде матеріали про Д. Вітовського, І.Огієнка, А. Шептицького, М. Вороного, Р. Шухевича (Тараса Чупринку), О. Телігу, І. Світличного, Є. Сверстюка. Є тут відомості і щодо ОУН, УПА, УГВР, політичного процесу Спілки Визволення України та безліч інших, які через цензурні заборони були відсутні в українських радянських енциклопедіях. Дві частини ЕУ супроводжують такі корисні для читача додатки, як "Передне слово" (передмова), "Післяслово" (післямова), списки уживаних у виданні скорочень, а у другій вміщено також перелік найважливіших статей та їх авторів, список осіб, що надали грошову допомогу редакційній колегії ЕУ.

Енциклопедія - колективна праця, тому процес її створення вимагає вироблення певних засад щодо організації роботи авторів, редколегії, рекомендацій по укладанню статей та ін. ЕУ створювались на основі детального плану видання (для першої частини це був перелік розділів і підрозділів, а для другої - назви всіх статей, які мали б увійти до довідника). Його було узгоджено з редакторами тематичних розділів, спільно з ними встановлено граничні розміри статей та проведено роботу по залученню кваліфікованих авторів - вчених української діаспори не лише Європи, а й всього світу. "Велика кількість науковців, які взяли участь у праці над ЕУ, дала змогу надолужити брак бібліотек, бо

до найменшої ділянки запрошено знавців, які докладно свою царину опанували. Цим способом можна було усунути не один хибний погляд чи виправити часом однобокість", - зазначено у "Передньому слові" [2, т.1, с.6]. Підготовлені авторами матеріали рецензували найавторитетніші спеціалісти, а остаточно опрацьовані (виправлені відповідно до зауважень рецензентів та відредаговані) статті редакційна колегія узгоджувала з суміжними розділами та загалом з відомостями видання [3]. Це свідчить, що ЕУ - солідна науково-довідкова праця багатьох українських вчених, що перебували в еміграції, створена на загальних для енциклопедій організаційних засадах, які забезпечили її відповідний науковий і методичний рівень.

Багато було зроблено укладачами ЕУ для піднесення культури енциклопедії. Так, з метою економії місця широко використовувались загальноновживані в українській мові умовні скорочення та скорочення у списках джерел, а також різноманітні шрифти (менш важливі відомості або ті, що мали спеціальний характер, друкувались дрібнішим шрифтом). Детально опрацьовано бібліографічні матеріали, які мали на меті доповнити зміст (так, перелік джерел у статті "Шептицький А." займає 7 стовбців). Зауважимо, що в списках переважають джерела, видані в діаспорі та доступні для читачів енциклопедії. Численні карти, фотографії, таблиці унаочнюють текст.

Оригінальними є взаємозв'язок між першою (систематичною) та другою (алфавітною) частинами ЕУ, кожна з яких самостійна і водночас доповнює іншу. Дбаючи про численних читачів, що не мають перших томів, редакція в енциклопедичному словнику вмістила хронологічні таблиці з відповідним коментарем. Вони формують уявлення про розвиток певної галузі знань і досить ґрунтовні: "Геологічна історія України" (1 т.) має обсяг 5 с., "Театр на Україні" (8 т.) - 7 с., "Церква на Україні" (10 т.) - 9 с. Це дозволило уникнути дублювання інформації і водночас забезпечити читачів необхідними відомостями. У межах другої частини розроблено систему посилань між статтями узагальнюючого характеру та тими, що подають детальнішу інформацію про явище (наприклад, у статті "Шестидесятники" є посилання на біографії Л. Костенко, І. Світличного, В. Симоненка та ін., а у статті "Абетка" - на "Літера", "Кирилиця", "Гражданка", "Драгоманівка", "Кулішівка", "Ярижка"). Як це традиційно для енциклопедій, посилання у другій частині оформлено курсивом, а для перших томів зазначені сторінки, де подаються необхідні відомості.

На жаль, брак досвіду у редакційній колегії призвів до певних недоліків ЕУ. Досить незручним є зміст першої частини, який завершує третій том (таким чином, ускладнюється пошук не-

обхідних фактів), бажані були б різноманітні покажчики (особливо предметно-іменний у другій частині). Українським читачам досить складно користуватися й картами, текстові написи на яких зроблено латинкою, а також наскрізною нумерацією.

Найактивнішу участь у виданні ЕУ взяли видатні українські вчені - В. Кубійович, М. Глобенко, В. Маркусь, З. Кузеля та ін. Безперечно, основний тягар опрацювання енциклопедичних матеріалів ліг на професора, доктора В. Кубійовича - "унікальної людини в нашій культурі. Географ, демограф, історик, він мав глибинні знання з україністики й особливе чуття саме на енциклопедичний матеріал" [5]. Йому не судилося побачити ЕУ завершеною, однак саме він доклав чималих зусиль, знань, енергії для створення української енциклопедії, яка яскраво засвідчила високий рівень розвитку української наукової думки в діаспорі.

"Енциклопедія українознавства" повертається нині до нас не лише томами, що побачили світ на чужині, а й оновленою: Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові розпочало друкування її тиражу, призначеного для широкого загалу українських читачів. Досвід видавців ЕУ стане у пригоді й Головній Редакції Української енциклопедії, збагатить довідники важливими відомостями з українознавства.

1. Гудовщикова И.В. Общие зарубежные энциклопедии. Ленинград, 1963.
2. Енциклопедія українознавства / Під гол. ред. проф., д-ра В. Кубійовича. Мюнхен-Париж-Нью-Йорк: 1949-1989.
3. Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. Нью-Йорк, 1961.
4. Кудрицький А.В. Українська Радянська енциклопедія // УРЕ. 2-е вид. Т.11. Кн.1. С.459.
5. Маркусь В. Енциклопедія української діаспори // Літ.Україна. 1992. 20 лютого.
6. Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. М. Сикорского. М., 1987.
7. Справочные издания: Специфические особенности и требования / Под ред. Э. В. Гольцевой. М., 1982.
8. Черныш Н.И. Уроки издательского опыта Н. П. Бажана (Работа в Главной редакции УСЭ) // Книга: Исследования и материалы. 1987. Вып. 54. С.106-125.
9. Покальчук Ю. НТШу Франції й "Енциклопедія українознавства" // Слово і час. 1992. № 6. С. 65-68.

Стиття надійшла до редакції 15.01.93.